

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ISSN 2305-9389

Літопис Волині **Всеукраїнський науковий часопис**

Заснований у 2001 р.

Число 27

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 13 від 21 жовтня 2022 р.)*

Редакційна колегія

Каліщук Оксана Миколаївна, доктор історичних наук, професор (головний редактор);
Стрільчук Людмила Василівна, доктор історичних наук, професор (заступник головного редактора);

Антонюк Ярослав Миколайович, кандидат історичних наук, науковий співробітник;

Баран Володимир Кіндратович, доктор історичних наук, професор;

Бортнікова Алла Василівна, доктор політичних наук, професор;

Бубніс Арунас (Arunas Bubnys), кандидат історичних наук, директор департаменту дослідження геноциду і опору Центру вивчення геноциду і резистенції, м. Вільнюс, Литва;

Воробйова Наталія (Natalja Vorobjova), Dr.hist., віцепрезидент Університету прикладних наук ISMA, м. Рига, Латвія;

Горбачик Оксана Олександрівна, кандидат історичних наук;

Добржанський Олександр Володимирович, доктор історичних наук, професор;

Дорош Леся Олексівна, кандидат політичних наук, доцент;

Лозинська Ірина Григорівна, кандидат історичних наук;

Онищук Світлана Василівна, доктор наук з державного управління, доцент;

Скакальська Ірина Богданівна, доктор історичних наук, професор;

Хахула Любомир Ігорович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник;

Ярош Ярослав Богданович, доктор політичних наук;

Ярош Оксана Богданівна, доктор політичних наук.

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори.*

*Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.*

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: Серія КВ № 4527 від 01.09.2000 р.

«Літопис Волині» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б у галузі історичних, політичних наук та публічного управління (спеціальності 032 «Історія та археологія», 052 «Політологія», 281 «Публічне управління та адміністрування») відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3).

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus (Польща).

Формат 60×84/8. 33,93 обл.-вид. арк., 34,29 ум. друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 1022/437.

Видавничий дім «Гельветика», 65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Руденко Юлія Форми і методи спротиву селян Шевченківської округи конфіскаційним заходам советської влади у 1920–1930-х рр.....	96
Санкович Марія Боротьба українського націоналістичного підпілля проти другої радянізації західних областей України.....	102
Трубчанінов Сергій Минуле України у працях Вадима Пассека.....	110
Уварова Олена Одеські міські голови-греки першої третини ХІХ ст.: приклад інтеграції іноземних переселенців до міського суспільства.....	116
Хомицький Василь Освітня діяльність УПЦ КП в Західній Україні в період 1992–2018 р.....	122
Чуйко Катерина Релігійна політика національних урядів 1917–1921 років: сучасна українська історіографія.....	130

Всесвітня історія

Алекперлі Гусейн Айдин Закат лібералізму.....	135
Балух Олексій Буковинські терени – театр Турецько-польської війни 1672–1676 рр.....	140
Беззубенко Аліна Демографічна ситуація в Західній Європі у період Високого Середньовіччя.....	148
Гетьманчук Микола Сучасні підходи до висвітлення природи, причин та проявів радянського колабораціонізму періоду Другої світової війни (1939–1945 рр.).....	153
Крамар Юрій Династичні шлюби та їхня роль у дипломатії західноєвропейських держав раннього Нового часу.....	160
Ілляшенко Юлія, Лисенко Алла Світова колоніальна система: чинники формування та становлення в період раннього Нового часу (кін. ХV – пер. пол. ХVІІ ст.).....	165
Сошніков Андрій Музеєфікація античної культурної спадщини в епоху Ренесансу.....	170
Стрільчук Людмила Паризька «Культура» 1950–1980-х рр.: про українське питання в контексті європейської політики	176
Ткачук Анатолій Доктрина та ідеологія стригольництва як спроба формування нової світоглядної парадигми на теренах північно-східних руських земель у ХІV – на початку ХV ст.....	180
Хлібовська Ганна Ідеологія і суспільна практика жіночого руху в Німецькій імперії.....	186

УДК 94(477.85):355.48(560:438) «1672/1676»

БУКОВИНСЬКІ ТЕРЕНИ – ТЕАТР ТУРЕЦЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1672–1676 РР.

Балух Олексій,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID ID: 0000–0001–8091–8118

У статті проаналізовано воєнно-політичні події у Молдавській державі, молдавсько-польські, молдавсько-турецькі та турецько-польські відносини в контексті історії буковинських земель. Хронологічно праця охоплює 70-ті рр. XVII ст. Мета нашої розвідки полягає в комплексному висвітленні, на основі аналізу джерел і монографічної літератури, воєнно-політичного становища буковинських теренів Чернівецької та Хотинської волостей у період польсько-турецької війни 1672–1676 рр. Реалізація мети дослідження зумовлює розв'язання таких завдань: висвітлити діяльність молдавських господарів у контексті історії північномолдавських земель; дослідити воєнно-політичні відносини Молдавії з Польщею і Туреччиною у контексті історичних теренів сучасної Буковини; охарактеризувати становище Чернівецької та Хотинської волостей під час польсько-турецької війни 1672–1676 рр. Досліджено, що у другій половині XVII ст. посилювалося суперництво між Туреччиною та Польщею у Центрально-Східній Європі. Водночас Молдавія продовжувала перебувати у васальній залежності від Османської імперії, а становище Чернівецької та Хотинської волостей узалежнювалося постійними втручаннями польських і турецько-татарських військ у внутрішньомолдавські справи. Звернуто увагу на те, що польські королі намагалися зберегти Молдавію у своїй сфері впливу, часто відправляючи війська у прикордонні з Польщею території Чернівецької та Хотинської волостей, які руйнували та грабували їх. Встановлено, що Хотинська фортеця продовжувала зберігати своє стратегічне значення, а її роль форпосту на польсько-молдавському прикордонні значно зростала. У висновку розвідки стверджено, що буковинські землі стали передовою боротьби між Османською імперією та Річчю Посполитою, оскільки упродовж 1672–1676 рр. обидві країни прагнули поширити свою владу на Молдавію, а значить і територію Буковини.

Ключові слова: Молдавія, військово-політичні відносини, Річ Посполита, Османська імперія, Чернівці, Хотинська фортеця, буковинські землі.

Balukh Oleksii. Bukovyna lands – the theater of the Turkish-Polish war 1672–1676

The article analyzes military and political events in the Moldavian state, Moldavian-Polish, Moldavian-Turkish and Turkish-Polish relations in the context of the history of Bukovina lands. Chronologically, the work covers the 70s of the 17th century. The purpose of our investigation is to comprehensively cover, based on the analysis of sources and monographic literature, the military and political situation of the Bukovyna territories of Chernivtsi and Khotyn volosts during the Turkish-Polish war of 1672–1676. Realization of the goal of the study presupposes the solution of the following tasks: to highlight the activities of Moldavian hospodars in the context of the history of the North Moldavian lands; to investigate the military and political relations of Moldavia with Poland and Turkey in the context of the historical lands of modern Bukovina; to characterize the situation of Chernivtsi and Khotyn volosts during the Polish-Turkish war of 1672–1676. It is proven that in the second half of the 17th century the rivalry between Turkey and Poland in Central-Eastern Europe intensified. At the same time, Moldavia continued to be a vassal dependency of the Ottoman Empire, and the situation of the Chernivtsi and Khotyn volosts became dependent on the constant interference of Polish and Turkish-Tatar troops in internal Moldavian affairs. Attention is paid to the fact that the Polish kings tried to keep Moldavia in their sphere of influence, often sending troops to the territories of Chernivtsi and Khotyn volosts bordering Poland, which destroyed and plundered them. It has been established that the Khotyn fortress continued to retain its strategic importance, and its role as an outpost on the Polish-Moldavian border grew significantly. It is ratified in the conclusion of the Bukovyna lands became the frontline of the struggle between the Ottoman Empire and the Polish-Lithuanian Commonwealth, as both countries sought to extend their power to Moldavia, and therefore the territory of Bukovyna, during 1672–1676.

Key words: Moldavia, military-political relations, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Ottoman Empire, Chernivtsi, Khotyn fortress, Bukovyna lands.

Наприкінці 1660-х та початку 1670-х років знову загострюються протиріччя Османської імперії з Річчю Посполитою. У вересні 1669 р. завершилася багаторічна Критська війна Порту з Венеційською республікою, а восени 1671 р їм вдалося залагодити усі територіальні суперечки. Водночас у Туреччині реальну владу обійняв здібний політик і стратег, великий візир Фазіл Ахмед Кьопрюлю (1661–1676 рр.), який після завершення виснажливої венеціанської кампанії на початку 1670-х рр. планував повну окупацію Угорщини, остаточне поневолення Молдавії та загарбання Поділля [5, с. 74]. Тому Порта почала активно готуватися до війни з Річчю Посполитою.

А тим часом у Польщі на політичному обрії з'являється Ян Собеський (1629–1696 рр.). Освічений та здібний військовий, він досить швидко від коронного хорунжого досяг посади коронного гетьмана. Його гетьманування припало на коротке і бездарне правління короля Михайла Корибута Вишневецького (1669–1673 рр.). В урядових колах авторитету Я. Собеському додала перемога біля Підгайців 16 жовтня 1667 р. над козацько-татарським військом [5, с. 73–74].

А після того, як у березні 1669 р. біля Корсуня гетьман П. Дорошенко приймає турецький протекторат, в серпні 1671 р. поляки розпочинають військову кампанію, метою якої було відновлення контролю над Правобережжям [19, с. 211–212, 215].

Тогочасний господар Молдавії Георгій Дука (1668–1672 рр.) підтримував тісні стосунки із гетьманом П. Дорошенком і восени 1671 р. під час нападу військ Я. Собеського на Правобережну Україну надав йому військову підтримку та допоміг полковнику Є. Гоголю боронити Могилів від поляків. Однак, не зумівши втримати місто, підрозділи молдавського господаря разом із козацькими частинами, очолювані Є. Гоголем та К. Мігалецьким, змушені були відступити у Молдавію та впродовж певного часу утримувалися за рахунок Г. Дуки [23, с. 295]. Навесні 1672 р. К. Мігалецький знову з'являється у Молдавії, отримавши наказ від П. Дорошенка допомагати турками у боротьбі з поляками [7, с. 396].

Водночас Г. Дука отримав наказ від султана заготувати деревину, провіант і фураж для майбутнього походу проти Польщі та зібрати розвіддані про стан Кам'янець-Подільської та інших фортець на Поділлі [14, с. 113; 17, с. 242], основний маршрут якого мав пролягати територією північномолдавських волостей. Також на прохання Порти він наказав молдавському боярину з Хотинської волості Григорію Конескулу створити восковий макет Кам'янецького замку. Молдавський літописець І. Некулче зазначав, що «він з воску створив досконалий макет Кам'янецької фортеці», який був одразу ж відправлений до Стамбула і доставлений особисто султану Мехмеду IV та великому візирю Фазілу Ахмеду Кьопрюлю [29, с. 286].

Причин для війни з Польщею вистачало. Зокрема, польські магнати, незважаючи на інтереси Речі Посполитої, не раз вдиралися на Буковину численними експедиціями, шукаючи біглих селян. Також шляхта підтримувала та допомагала повстанцям з Молдавії у боротьбі з господарем Г. Дукою, вірним слугою осман [34, с. 21–23]. Дані події змусили молдавського господаря залучити частину своїх військових підрозділів для воєнних дій на боці султана [5, с. 74].

Щодо воєнно-політичного становища Молдавії на початку 1670-х років, то воно залишалося вкрай складним і напруженим. Північномолдавські землі Буковини османські війська використовували як плацдарм для підготовки і проведення наступальної операції проти поляків. А в ході турецько-польської війни 1672–1676 рр. часто порушувалися кордони держави, внаслідок чого населення Чернівецької і Хотинської волостей страждало від розорень як з боку як польських, турецьких і татарських військ, так і від козаків, які підтримували Бахчисарай і Стамбул [17, с. 242].

Одразу після закінчення мирних переговорів із Венецією у Стамбулі восени 1671 р. було прийнято рішення про війну з Річчю Посполитою. 23 листопада того ж року до Криму прибув султанський чауш із наказом завершити приготування до походу проти Польщі навесні 1672 р. [21, с. 101–102]. Приводом до початку військових дій був використаний напад поляків на території, які контролював султанський васал П. Дорошенко.

10 грудня 1671 р. польському королю вручили офіційне оголошення війни, а також ультимативну вимогу султана про негайний вивід польських військ із Правобережної України [35, с. 291]. Водночас для підтримки козаків П. Дорошенка були надіслані білгородські та кримські татари [24, с. 36; 13, с. 112]. У березні перед султанським палацом в Адріанополі було виставлено бунчуки, оголошено священну війну і розпочато закупівлю продуктів, а збір армії закінчили у травні 1672 р. [22, с. 215]. На думку Б. Флорі, виступ султана Мехмеда IV у похід зі своєї резиденції в Едірні розпочався 5 червня 1672 р., а кримський хан за наказом Порти з усією ордою 6 червня вирушив на з'єднання з турками [21, с. 102]. Проте сучасний польський дослідник Т. Цесельський вважає, що з табору під Адріанополем султан вийшов раніше, а саме 27 травня, або 2 червня 1672 р. [22, с. 215].

У Варшаві до останнього вірили, що дипломатичним шляхом вдасться відвернути загрозу з боку Порти. З цією метою 25 липня 1672 р. до султана відправився королівський посланець Я. Венявський. Проте останній зумів дістатися до султанського воєнного табору лише через місяць, 25 серпня, коли османи вже здобули Кам'янець [3, с. 44]. Таким чином, дана ініціатива не принесла жодних результатів.

Військам Мехмеда IV знадобилося два місяці, щоб дістатися Дністра, а 3 серпня вони були вже поблизу Хотина. Переправа прикордонної річки тривала щонайменше 11 днів, тому лише 14 серпня 1672 р. вони вторгнулися на терени Речі Посполитої, а султан отримав завірення у підданості від кримського хана Селіма І Гірея та гетьмана П. Дорошенка [22, с. 215]. Основними причинами затримки османської армії на переправі через р. Дністер була руйнівна повінь, а також нестача деревини для будівництва мостів, за що господар Молдавії поплатився своєю посадою [14, с. 114].

Склад залоги Кам'янецької фортеці у 1672 р. докладно проаналізував польський дослідник Збігнев Гундерт [26], однак він точно не зазначив її загальної кількості. Фортифікаційна система Кам'янця-Подільського складалася тоді з міських укріплень, Лядських і Руських воріт, міського валу, Старого замку, а також Нового, тобто

класону, збудованого на початку XVII ст. Її захищали близько 1500 піхотинців, драгунів та компутової кінноти. Крім цього, був невеликий козацький загін та 500 озброєних городян і шляхти. У розпорядженні оборонців було також 50–60 гармат і мортир [22, с. 216].

Повна блокада Кам'янця розпочалася 15 серпня 1672 р., а справжня облога із використанням важких гармат – 18 серпня. Наступного дня османи вперше запропонували здати фортецю, але отримали відмову. Проте нечисельний гарнізон фортеці і застарілі фортифікації не змогли довго протистояти сильній султанській артилерії, яка вщент зруйнувала стіни фортеці, а сапери інтенсивно вели земляні роботи та закладали вибухівку. Уже 24 серпня було прийнято рішення про неможливість оборони Нового замку, тому в ніч з 24 на 25 серпня польські жовніри відступили з нього. До 26 серпня було зруйновано значну частину міського валу та Старий замок, а військова рада прийняла рішення про капітуляцію [22, с. 216]. Під час оборони фортеці найінтенсивніший штурм відбувся 25 серпня, а після здачі міста стався потужний вибух замкового складу боєприпасів [26, с. 148]. Отже, наприкінці серпня 1672 р., незважаючи на тимчасові труднощі, після короткочасної облоги османам вдалося здобути Кам'янець-Подільську фортецю.

Після здобуття Кам'янця османи рушили на Галичину. До 21 вересня вони захопили Бучач, Будзанів, Гусятин, Ягольницю, Язлівець, Копичинці, Плоскірів, Сатанів, Тербовлю, Золотники та Золочів, а наприкінці вересня 1672 р. обложили Львів [22, с. 217]. Разом із турецько-татарськими військами участь у облозі Львова взяли козаки на чолі з П. Дорошенком [11, с. 222]. Врахувавши безнадійність свого становища, Польща змушена була розпочати мирні переговори. До султанського табору під Бучачем терміново відправили Я. Венявського з пропозицією миру. У листі від 4 вересня великий візир згодився на переговори за умови посередництва кримського хана, негайної виплати хараджу (данини) та вручення подарунків [28, с. 233]. Мирні переговори, які були призначені на 17 вересня, спочатку призвели до припинення бойових дій під Львовом 30 вересня ціною викупу у 80 тис. талерів, а потім до узгодження попередніх умов мирного договору між Туреччиною та Річчю Посполитою [22, с. 217]. Вони завершилися 16 жовтня 1672 р. підписанням у м. Бучач тимчасової угоди про перемир'я, за яким Подільське воеводство було приєднане до складу Туреччини [9, с. 384]. Таким чином Бучацький мир довершив невдачу коронних військ.

Турецько-татарсько-козацьке військо, повертаючись з Галичини наприкінці 1672 р., знову напало і спустошило велику частину Молдавії. Їхній шлях пролягав через Хотинський цинут, Чернівці, Ясси, Дорохой і Хирлеу. Зокрема, місто Чернівці тоді зазнало значних спустошень та пограбувань [10, с. 29; 27, с. 16]. Отже, основним наслідком вищезазначених подій було погіршення воєнно-політичного становища Молдавії, а разом із нею і буковинських земель.

Наступником Г. Дуки на молдавському престолі став Стефан Петрічейку (1672–1673 рр.). Він, ставши господарем, отримав інформацію, що після приєднання Галичини султан планує ліквідувати і державність у Молдавії, перетворивши її землі у звичайний пашалик. Зваживши всі за і проти, С. Петрічейку почав таємні переговори з великим коронним гетьманом Я. Собеським та уклав з ним антиосманську угоду про об'єднання військових сил проти осман [1, с. 52; 17, с. 243].

Наступне загострення турецько-польських воєнно-політичних взаємин відбулося вже на початку 1673 р. Формальним приводом для продовження воєнних дій проти Польщі було невиконання поляками умов Бучацького мирного договору, а також їхні спекуляції з передачею туркам декількох фортець на Поділлі [20, с. 112]. Проте найважливішим було те, що Річ Посполита не виконувала фінансових зобов'язань Бучацької угоди: не виплачувала данину та решти «львівського» викупу [22, с. 219]. Навесні 1673 р. до Хотина прибула турецько-татарська армія, очолювана силістрійським намісником Гусейном-пашею. У листі від 31 грудня 1673 р. молдавський господар повідомляв московського царя, що під Хотином розміщувалося 40 тис. турків [8, с. 13]. Аналогічну інформацію подає і Літопис Самовидця [13, с. 115], а козацький літописець С. Величко подає кількість турків у 32 тис. воїнів [2, с. 166]. Молдавський та валаський господарі були змушені надати військову допомогу османам у кількості близько 5 тис. кіннотників. Ці військові загопи повинні були прибути до Хотина [14, с. 115]. Щодо кількості турецької артилерії, то вони оперували 120 гарматами разом із фортечними [32, с. 147].

Для Речі Посполитої, яка була стурбована появою значного османського війська, ситуації складалася настільки ж критично, як і п'ятдесят років тому. На Варшавському сеймі у березні-квітні 1673 р. Я. Собеський просив у сенаторів зібрати військо у 60 тис. піхоти і кінноти, а також 80 гармат. Проте сейм погодився надати йому удвічі менше військо, яке налічувало 31 300 воїнів, з яких 15 тис. кіннотників і 16 300 піхотинців. Велике князівство Литовське також повинно було виставити 12 тис. кінноти і піхоти [31, с. 146–147]. Рекрутські набори «від диму» могли додатково дати для армії ще 13 тис. воїнів [12, с. 228]. Щодо кількості польської артилерії, то зустрічається цифра у 40 гармат, тобто утричі менше від кількості турецької артилерії [31, с. 148].

На початку червня 1673 р. османські війська, розташовані на Поділлі, вдавалися до активних дій, метою яких, окрім завдань із забезпеченням, було вияснення польської позиції. Через кілька тижнів вони отримали підтримку у вигляді кількох тисяч кінноти під командуванням бейлербеїв очаківсько-силістрійського Гусейна-паші

та боснійського Сюлейман-паші. Останній дістався Дністра на початку липня, взявши в облогу Хотин та зміцнив залог у Кам'янці-Подільському. Гусейна-пашу призначили сердарем, тобто головнокомандувачем подільсько-молдавського фронту [22, с. 220].

Район Хотина мав стратегічне значення для обох воюючих сторін. Фортеці у Хотині, Жванці, Жванчику та Кам'янці контролювали шляхи, котрі вели до Молдавії, що створювало вигідні передумови для успішного відбиття наступу польських військ. Зосередивши підрозділи прикордонних військ понад Дністром і Смотричем, султан постановив затримати там польське військо аж до підходу головних сил турецької армії [12, с. 229].

9 жовтня 1673 р. у коронному таборі під Скважавою відбулася військова рада, на якій було прийнято конкретний оперативний план, що передбачав злиття польської та литовської армій біля Тербовлі, переправу через Дністер на Покутті і похід через Буковину у бік османських сил [22, с. 220]. А вже 11 жовтня Я. Собеський дав наказ коронному війську, яке налічувало до 40 тис. осіб, разом із артилерією виступати з-під Львова до Хотина. Цю відстань у 300 км вони подолали за місяць. Польським воїнам, під загрозою страти, було заборонено грабувати навколишні землі та місцеве населення [31, с. 148, 150–151]. Слушну думку висунув О. Масан, що метою походу було розгромити турків під Хотином, відрізати їм можливість постачання з Молдавії своїх баз на Поділлі, а також відвоювати подільські землі, встановивши повний контроль над усім Правобережжям і Молдавією, включаючи Буковину [14, с. 116].

Північні райони Молдавії, вкриті буковими лісами і пагорбами, сприяли реалізації плану, оскільки притоки р. Прут були легшими до форсування, що впливало на темп маршу коронної армії, яка з різними слугами налічувала 45 тис. людей і кілька тисяч возів. При виборі буковинського маршруту дуже важливими були й стратегічні міркування, оскільки можна було роз'єднати розташовані в Молдавії два османські угруповання, що дозволяло навіть думати про їх розгром в окремих битвах. Крім цього, було фактично нейтралізовано сильний гарнізон Кам'янця, який залишився поза зоною оперативних дій головних сил Речі Посполитої [22, с. 224].

У ніч з 27 на 28 жовтня господар С. Петричейко з 1,5-тисячним загonom залишив турецький табір, очікуючи прибуття коронної кінноти генерала К. Корицького, яка швидко направлялася у бік Хотина [33, с. 367].

30 жовтня Я. Собеський з військом пішов на Снятин, а литовські загопи рухалися вздовж Дністра до Городенки. Коронні і литовські війська з'єдналися під Боянами. Далі вони продовжували похід під зливами по розмоклих і важких дорогах Буковини [12, с. 231]. Султан закликав польського короля виконати положення Бучацької угоди ще восени 1673 р., коли польська армія перебувала у Молдавії, рухаючись в напрямку до Хотина [22, с. 220]. А 9 листопада польсько-литовські війська були вже під Хотином [25, с. 54].

Напередодні Хотинської битви С. Петричейку, дізнавшись про підозри османів у невірності султана, разом з групою бояр і невеликим загonom солдат втік з табору Хусейна-паші, приєднавшись до польської армії [22, с. 229].

Співставивши розташування Хотинської фортеці та систему її зовнішніх укріплень, Я. Собеський вирішив прокласти шлях важкій кінноті всередину турецького табору, висунувши вперед артилерію, піхоту і драгунів. Успіх у битві всередині табору знову мала принести гусарська кіннота [12, с. 233].

Битва під Хотином розпочалася 10 листопада 1673 р. з артпідготовки. Османські позиції почала обстрілювати коронна артилерія. Проте штурм турецького табору не приніс бажаних результатів [12, с. 234]. Тоді ж господар Валахії Г. Гіка приєднав до коронної армії кілька тисяч валаських воїнів і молдаван, які не встигли втекти із С. Петричейку [31, с. 156–157]. Очевидно, це негативно позначилося на моральному стані османського війська.

У ніч з 10 на 11 листопада відбулася військова рада, на якій вирішили вступити з неприятелем у генеральну битву, зокрема прийняли підготовлений Я. Собеським план атаки на турецькі вали, який передбачав прорив їх південного і північного відрізка та відрізання турків від переправи на Дністрі [22, с. 232].

Момент для вирішального наступу обрали дуже вдало. Після постійних нічних атак і сутичок, а також через важкі погодні умови турецька піхота почала сходити з валів та тікати до табору. Переведені ближче до них артилерейські батареї прицільним вогнем зм'ятали яничарів [12, с. 234].

Вранці 11 листопада 1673 р. рішучий наступ на позиції османів особисто очолив Я. Собеський, прорвавши їхню оборону. Кіннота почала відтісняти турків до Дністра, що викликало масову паніку. Дерев'яний міст, по якому втікали тисячі наляканих турецьких військових на подільський берег, не витримав їхньої ваги та зламався [29, с. 290]. За свідченнями козацького літописця, з Хотина ледве врятувалося 10 тисяч турків, які через Дністер рушили до Кам'янця [13, с. 115–116], решта потрапили у полон, були вбиті або втопилися у дністровських водах.

У битві під Хотином у складі коронних військ було від 5 до 6,5 тисяч молдавських і валаських воїнів, які в обмеженому масштабі взяли участь у нападі на табір і в переслідуванні розбитих груп турецької армії [22, с. 229].

Отже, Хотинська битва закінчилася 11 листопада повним розгромом османів і переслідуванням силами коронної кінноти турецького загону, який налічував близько 2-3 тис. воїнів, які переправилися на подільський бік Дністра. Польська кіннота, очевидно, за підтримкою молдаван і валахів, переправилася через Дністер і переслідувала турків до Кам'янця [22, с. 236]. Проте очільник кам'янецької залози Галіл-паша впустив до міста лише Гусейна-пашу та його штаб. Залишки турецьких військ розбрелися околицьніми землями, де були знищені козаками, опришками та селянами, які прийшли з буковинських теренів на Поділля [32, с. 167].

Вранці 13 листопада 1673 р. османів було повністю розбито, а залога Хотинської фортеці передала її полякам [31, с. 159]. Також Я. Собеський визначив детальну дислокацію свого війська у Молдавії. Найперше він розмістив свої війська у головних молдавських фортецях: у Нямці розмістили один піший полк німецьких найманців; у Сучаві стояв полк хелмського воєводи Я. Гнінського на чолі з підполковником Т. Франком; у Хотині гарнізон очолив підполковник Я. Охаб з піхотного полку польного литовського гетьмана М. К. Радзівіла. Командування армією у Молдавії доручили Миколаю Сенявському, під орудою якого було від 6 до 8 тис воїнів [34, с. 68]. У результаті буковинські терени тимчасово перейшли під владу поляків.

Літопис Самовидця також повідомляв про розміщення польських гарнізонів у Хотині, Сучаві та інших молдавських фортецях, зазначаючи, що «стали жовніри на зиму у Волоській (Молдавії. – *О. Б.*) землі, а фортеці Хотинська, Сучавська і інші осадили німецькою піхотою» [13, с. 116]. На нашу думку, поляки повинні були захопити і місто Чернівці з округою, оскільки воно знаходилася на шляху з Хотина до Сучави, якими уже володіли коронні війська.

У битві під Хотином загинуло близько 20 тис. турків, в тому числі чимало воєначальників. Втрати військ Я. Собеського були набагато менші, ніж османські, всього 500 вбитих і 1500 поранених жовнірів [22, с. 237]. Армія Я. Собеського здобула чимало військових трофеїв, зокрема 20 гармат, велику кількість турецьких штандартів і бунчуків, породистих скакунів, багатств, награбованих турками [12, с. 235].

Хотинська битва 1673 р. позитивно вплинула на воєнно-політичне становище Польщі та сусідніх країн. Вона була зразком тогочасного військового мистецтва, оскільки показала відмінну взаємодію різних видів військ, від піхоти і кінноти до артилерії. У ній польське військо продемонструвало, що може дати рішучу відсіч османським загарбникам. Я. Собеський був зацікавлений у тому, щоб перемога у битві під Хотином набула міжнародного значення, проте повністю скористатися результатами цієї перемоги Речі Посполитій не вдалося.

Великий коронний гетьман прагнув розвинути свій успіх та звільнити від турків і татар усю Молдавію та Поділля, проте, дізнавшись про смерть польського короля М.К. Вишневецького, змушений був повернутися з буковинських теренів до Польщі [14, с. 118]. Наполегливо рекомендувавши воякам «не йти до Польщі», особливо тим, хто мав визначені позиції на Поділлі та Покутті, Я. Собеський 30 листопада 1673 р. залишив табір і через Чернівці і Станіславів (нині Івано-Франківськ) попрямував до Калуша, а далі після кількох днів перепочинку рушив до Львова, оскільки починалося безладдя в уряді і терміново потрібно було виплати заборгованості коронному війську [34, с. 70]. За деякими даними, по дорозі на Львів він переночував 1 грудня у Чернівцях. Зокрема, у листі Я. Собеського до примаса К.Ф. Чарторийського від 1 грудня 1673 р. було вказано місцеперебуванням гетьмана «табір біля Чернеховців на Пруті» [34, с. 71]. Автор поділяє думку О. Масана, що гетьманський писар, швидше за все, переплутав назву м. Чернівці, помилково вказавши «Чернеховці» [15, с. 41]. Повертаючись до м. Львів як переможець, Я. Собеський був єдиним реальним претендентом на польський королівський престол [14, с. 118].

Втративши мотивацію подальшого просування вглиб Молдавії, на початку грудня кількатисячний корпус на чолі з хорунжим М. Сенявським, отримавши наказ від Я. Собеського, вступив до Ясс і від імені Речі Посполитої проголосив господарем С. Петрічейка. Але, незважаючи на те, що у молдавських фортецях Хотин, Сороки, Сучава, Нямц розмістилися польські гарнізони, небезпека з боку Порти усунена не була [5, с. 75]. Хоча після Хотинської битви господар С. Петрічейку разом із польським військом повернувся до столичних Ясс.

Звичайно, триумф поляків у Хотинській битві показав, що Річ Посполита може успішно протистояти турецько-татарській загрози, а обрання нового польського короля Яна III Собеського (21 травня 1674 р.), надзвичайно талановитого воєначальника, дозволяло розраховувати, що тепер коронні війська зуміють зупинити османську експансію на українських землях Правобережжя [31, с. 162; 20, с. 117–118].

Проте, у січні 1674 р. М. Сенявський дізнавшись, що султан йде на Молдавію в авангарді великого турецько-татарського війська, яке налічувало до 40 тисяч татар і 20 тис. турків, поспішно відступив з Ясс до Сучави і Хотина. Несподіваний відступ коронних військ з Молдавії змусив емігрувати до Польщі і господаря С. Петрічейку зі жменькою вірних собі вояків. Після цього турецько-татарські війська без жодного опору зайняли Ясси [30, с. 132–133].

Новим господарем, на зміну С. Петрічейку, султан призначив Думітрашка Кантакузіно (1674–1675 рр.). Молдавський дослідник В. Статі вважав, що його правління було «одним із найбільш жорстоких і ганебних в історії Молдавії, цей іноземець дійшов до того, що сам запросив татар зимувати у Молдавії у 1674 р.» [18, с. 149].

Відновленню османської окупації не змогли завадити польські залоги фортець у Нямці, Сучаві та Хотині. Ці твердині були позбавлені можливості постійного зв'язку між собою, відірвані від зв'язку з країною, оточені ворожим населенням, обов'язково мали захищатися до приходу нових, свіжих польських сил. Це завдання серйозно ускладнювалося постійною нестачею провіанту та фуражу. «Ми терпимо тут великий і нечуваний голод», – звітував 21 лютого Я. Охаб, комендант Хотина. І якщо в такій жахливій ситуації опинилися захисники в Хотині, який був у безпосередньому контакті з польськими частинами, які блокували Кам'янець, прямо на кордоні Речі Посполитої, то що мусило відбуватися у віддаленій Сучаві або найвіддаленішому Нямці, найпотужнішій фортеці у Молдавії [34, с. 93]. Літописець зазначав, що «тієї ж зими багато жовнірства з голоду померло» [13, с. 116].

І польська залога Хотинської фортеці невдовзі змушена була залишити твердиню через брак їжі та фуражу. Проте в обложених молдаванами фортецях Сучави та Нямца німецькі залоги ще деякий час продовжували тримати оборону [29, с. 293]. Незважаючи на тимчасовий спротив, перемога над польськими гарнізонами у Молдавії, які під тиском осман змушені були відступити, дала турецьким військам вільний доступ до Дністра, а в Молдавії розмістилися татари.

У Літописі Самовидця зазначалося, що «Волоська (Молдавська. – *О.Б.*) земля того часу в великому пригнобленні була, мусили усі зі своєї землі утікати, і багато коло Богу в тих містах значних волохів (молдаван. – *О.Б.*) тинялось, бо велику кривду терпіли вони від татар, які зимували, вигнавши ляхів і господаря Петреця (С. Петрічейку. – *О.Б.*)» [13, с. 116]. Отже, каральний характер воєнної кампанії турецько-татарських військ навесні-влітку 1674 р. спричинив страшну руйнацію й обезлюднення краю.

Дії Порти щодо накопичення військ і вигнання М. Сенявського з Молдавії підтверджували очікуваний напад турецької армії на Польщу, але в 1674 р. османи зосередилися на боротьбі за Правобережну Україну [30, с. 143]. Буджацька орда отримала від султана наказав зайняти Пруто-Дністровське межиріччя, де вони розміщувалися аж до весни 1675 р., грабуючи місцеве населення. Основним наслідком їхнього перебування, зокрема і на буковинських теренах, був нестерпний голод й епідемія чуми, які тривали впродовж 1675 р. і завершилася лише на початку 1676 р. [29, с. 294–295].

Польсько-турецькі військові дії 1675 р. відбувалися, на щастя, поза межами буковинських теренів. Влітку цього року, щоб змусити Річ Посполиту прийняти мир на бажаних для Стамбула умовах, османи рушили на Галичину. Щоб дати відсіч султанським військам, через брак військових сил, король Польщі був змушений зосередити свою увагу на захисті найважливіших фортець. Турецько-татарську армію поляки зупинили лише на підступах до Львова. У битві коронні війська Яна III розгромили татар. У перемозі над ними взяли участь «волоські» корогви, які склалися із вихідців з Молдавії та буковинських теренів. Проте польський король відмовився від переслідування неприятеля, оскільки був проінформований про епідемію чуми, яка лютувала на молдавських землях, зокрема і у північних волостях держави [1, с. 53]. Воєначальних Ібрагім, дамаський паша на прізвисько Шайтан, відійшов з турецьким військом до Кам'янця, потім 10 жовтня переправився через міст під Хотиним на той бік Дністра й рушив до Цецори. Кримський хан також почав негайний відступ, а з ним було відправлено до Криму і більшість взятого польського населення у ясир [30, с. 202].

Кампанія 1675 року не дала бажаних результатів жодній із сторін. Вона довела хоробрість коронних військ і геніальність Яна III, а також показала малочисельність сили, які Польща зуміла зібрати для захисту своїх кордонів. Здавалося очевидним, що ні велика львівська перемога, ні героїчна оборона Теребовлі не зупинять османів від нових нападів. Тому Я. Собеський вважав надзвичайно важливим зібрати велике військо, яке, завдавши сильного удару Туреччині, забезпечило б спокій Речі Посполитій з півдня і відкрило б двері для активної політики на Балтійському морі [31, с. 185].

Прагнучи реваншуватися за попередні поразки, Порта знову направляє численне військо на Поділля, щоб у черговий раз напасти на Галичину. 80-тисячна армія (по 40 тис. турків і татар), очолювана Ібрагімом-пашею, у серпні 1676 р. прибула на Хотинщину з метою подальшого просування угіб польських земель. Коронні війська спробували затримати наступ осман шляхом знищення переправи через р. Дністер на відрізьку між Хотиним і Жванцем [14, с. 119]. 19 серпня загін поляків на чолі з Міхалом Зброжеком напав на охоронців мосту молдаван і татар, розгромивши їх, спалив міцно збудований міст, а також кілька десятків човнів, що мали допомогти османам переправитися через річку [31, с. 187]. Інтерпретуючи цю подію, О. Масан зазначав, що «Зброжек увірвався до Хотина з боку Чернівців на чолі загону кінноти, розгромивши молдавсько-татарський підрозділ і доценту знищивши міст» [6, с. 108]. Дізнавшись про зухвалий напад на переправу, Ібрагім-паша, табір якого знаходився за декілька кілометрів від Дністра, в межах нинішнього Дністровського району Чернівецької області, направив орду у погоню за поляками, які вже встигли відступити, зайнявши вигідні позиції для оборони. Ординці наздогнали польську кінноту на лівому березі Дністра за сім кілометрів від річки, але після запеклого бою були розбиті, а переможці захопили чимало різного добра [31, с. 187]. Таким чином, буковинські терени в черговий раз стали плацдармом для наступу турецько-татарських сил на Річ Посполиту.

У результаті цих подій, 17 жовтня 1676 р. був укладений Журавненський мирний договір між Османською імперією та Річчю Посполитою [31, с. 194]. За Польщею залишався Хотин, а за Туреччиною визнавалася влада над Поділлям і частиною Правобережжя [16, с. 227]. Поляки також мусили залишити фортеці у Сучаві та Нямці, які були вщент зруйновані. На нашу думку, коронні війська мали відступати у напрямку Поділля через буковинські терени. Замок у Хотині, через постійну нестачу їжі та фуражу, був покинутий, а молдавани його пограбували і частково зруйнували, пошкодивши південний і західний мури [14, с. 120]. Зокрема, молдавський літописець зазначав, що османи «зруйнували фортеці Сучава, Нямц і Хотин» [29, с. 295]. Таким чином, Хотинська фортеця як оборона споруда стала непридатною для подальшої експлуатації.

За умовами Журавненського миру татарам-липкам надавався султанський привілей на дозвіл розселитися в межах Чернівців та Хотина. Поляки були цим незадоволені і вимагали передислокувати їх із північної частини Буковини, оскільки вони здійснювали набіги на польські землі, грабуючи шляхту. Проте турки вважали, що, проживаючи на півночі Молдавії, липки будуть фактором стримування від антиосманських виступів і триматимуть у постійній напрузі польське прикордоння. Вони, володіючи польською мовою, прекрасно знали місцевість та були чудовими провідниками і розвідниками [4, с. 91].

Із появою турецько-татарських військ на буковинських землях співпала активізація партизанських загонів, які діяли переважно на території Хотинської волості. Вони склалися з молдавських добровольців, поляків і козаків. Основними їхніми ворогами були турецько-татарські загоони. Партизани нападали на їхні каравани і військові обози, брали у полон османів. У цій боротьбі відзначився виходець з Буковини, ротмістр, а пізніше і полковник коронного війська Костянтин Туркул (Туркулець), якого шляхетським титулом нагородив сам польський король [6, с. 108].

Остаточо польсько-турецький мир було ратифіковано у Стамбулі на початку квітня 1678 р. Основним його наслідком для буковинських теренів було те, що упродовж наступних років на території північномолдавських волостей не повинні вестися воєнні дії та перебувати іноземні війська. Проте після завершення польсько-турецької війни 1672–1676 рр. польські офіцери та жовніри організовували власні кінні загоони й продовжували антиосманську боротьбу [14, с. 120].

Таким чином, польсько-турецькі військові дії 1672–1676 рр. негативно вплинули на буковинські терени, які стали ареною кровопролитних боїв і плацдармом для нападів на Польщу. Результатом тривалого османського панування в регіоні було збільшення економічних вимог, часті простої турецьких-татарських, польських та інших військ, демографічні втрати від голоду і хвороб.

Отже, воєнно-політичне становище Чернівецької та Хотинської волостей в цей час було досить складним та напруженим. Османи розглядали буковинські землі як плацдарм для нападу на територію Речі Посполитої. Відносини між обома державами набувають конфліктного характеру, що вилилося у тривалу війну. І знову буковинські терени опинилися в епіцентрі боротьби сусідніх держав. Саме під Хотином 10-11 листопада 1673 р. поляки завдали поразки османам, проте навколишні землі у ті часи зазнали чималих спустошень арміями обох країн. Як і в попередні десятиліття, у 1672–1676 рр. буковинські терени стали театром воєнних зіткнень між Османською імперією та Річчю Посполитою.

Література:

1. Буковина: історичний нарис / Ботушанський В.М. (відп. ред.). Чернівці : Зелена Буковина, 1998. 416 с.
2. Величко С. Літопис. Т. 2. Київ : Дніпро, 1991. 642 с.
3. Григор'єва Т. Дипломатія Речі Посполитої напередодні та під час польсько-османської війни 1672–1676 рр. *Наукові записки. Т. 104 : Історичні науки* / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ, 2010. С. 42–46.
4. Грицкан-Дідковський К. Польська дипломатична служба і політика Османської імперії у другій половині 70-х рр. XVII ст. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії : Збірник наук. статей*. Вип. 4. Чернівці, 1997. С. 86–94.
5. Грицкан-Дідковський К.В. Польсько-молдавські відносини в другій половині XVII ст. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії : Збірник наук. статей*. Вип. 1. Чернівці : Рута, 1996. С. 72–80.
6. Добржанський О., Макар Ю., Масан О. Хотинщина. Історичний нарис. Чернівці : Молодий буковинець, 2002. 464 с.
7. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політ. діяльності / ред. В. Омельченко. Нью-Йорк : УВАН у США, 1985. 712 с.
8. Исторические связи народов СССР и Румынии: Документы и материалы в 3 т. Т. 3. Москва : Наука, 1970. 415 с.
9. Історія українського козацтва: Нариси. Смолій В. А. (відп. ред.). У 2 т. Київ : Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с.
10. Кайндль Р.Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення. Чернівці : Зелена Буковина, 2005. 300 с.
11. Крипякевич І. Історія українського війська. Львів : Вид. І. Тиктора, 1936. 288 с.
12. Кшонстек Т., Томчик Є. Хотинська битва 1673 року. *Зелена Буковина. Науковий і науково-популярний журнал. Серія «Екологія та Краєзнавство»*. Чернівці : Вид. «Зелена Буковина», 2005. № 1-2. С. 228–236.
13. Літопис Самовидця / Вид. підготував Я.І. Дзира. Київ : Наук. думка, 1971. 207 с.
14. Масан О. Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. *Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.) : кол. моногр.*. Чернівці : Рута, 2005. С. 9–168.
15. Масан О. Чернівці в другій половині XIV–XVIII ст. (до 1775 р.). *Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто) : кол. монографія*. Чернівці : Зелена Буковина, 2009. С. 23–75.
16. Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя четверть XIV – начало XIX в.). / Драгнев Д. М. (отв. ред.). Кишинев : Штиинца, 1987. 464 с.
17. Семенова Л. Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV – начало XIX в. (Очерки внешнеполитической истории). Москва : Индрик, 2006. 432 с.
18. Стати В. История Молдовы. Кишинев : F.E.P. «Tipografia Centrală», 2002. 480 с.
19. Уривалкін О.М., Уривалкін М.О. Гетьмани України та кошові Запарозької Січі. Київ : Дакор, КНТ, 2008. 395 с.

20. Флоря Б. Войны Османской империи с государствами Восточной Европы (1672–1681 гг.). *Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в.* Москва : Памятники ист. мысли, 2001. Ч. 2. С. 108–148.
21. Флоря Б.Н. Начало открытой османской экспансии в Восточной Европе (1667–1671 гг.). *Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в.* Москва : Памятники ист. мысли, 2001. Ч. 2. С. 76–108.
22. Цесельський Т. Невикористана перемога. Хотинська кампанія 1673 року: генезис – перебіг – наслідки. *Chocim 400 lat wspólnej historii.* Warszawa : Polskie Towarzystwo Historyczne. Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2021. С. 204–243.
23. Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 pp. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.
24. Dorošenko D. Rypko J. Hejtman P. Dorošenko a jeho turecká politika. *Časopis Národního Musea.* Praha, 1933. № 1-2. 55 s.
25. Górski K. Wojna Rzeczypospolitej Polskiej z Turcją w latach 1672 i 1673. Warszawa, 1890. 66 s.
26. Hundert Z. Garnizon wojskowy Kamieńca Podolskiego w latach 1667–1672 – zarys problematyki. *Saeculum Christianum: pismo historyczne.* 2014. Tom 21. S. 141–153.
27. Iorga N. Studii și documente cu privire la istoria românilor. Vol. 3: Fragmente de cronici și știri despre cronicari. București : Editura Ministerului de Instrucție, 1901. LXV. 104 p.
28. Korzon T. Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674. Kraków : Wydawnictwo Akademii Umiejętności, 1898. T. 3. 542 s.
29. Neculce I. Letopisetul Tarii Moldovei de la Dabija-voda pina la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661–1743). *Ureche G., Costin M., Neculce I. Letopisetul Tarii Moldovei...: Cronici / Îngr. textelor, glosar și indici de T. Celac.* Chisinau : Hyperion, 1990. P. 280–472.
30. Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa : Dom Wydawniczy Bellona, 2007. 252 p.
31. Pajewski J. Bunczuk i koncerz: Z dziejow wojen polsko-tureckich. Wyd. 2-ie. Poznan : Wyd-wo Poznanskie, 2003. 279 s.
32. Sądzewicz M. Pod Chocimiem. 1673. Warszawa : Wyd-wo Min. Obrony Narodowej, 1969. 174 s.
33. Wagner M. Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676. Zabrze : Inforteditions, 2009. T. 1. 407 s.
34. Woliński J. Z dziejów wojen polsko-tureckich. Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1983. 234 s.
35. Wójcik Z. Między traktatem Andruszowskim a wojna turecka. Stosunki polsko-rosyjskie 1667–1672. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968. 324 p.